

ƏSRİN ƏDƏBİYYATI ÜMUMMİLLİ LİDERİN ANALİTİK SİYASİ VƏ ƏDƏBİ DÜŞÜNCƏSİNDƏ

(Əvvəli ötən saylarımızda)

III yazı

Tarixilik sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatını qiymətləndirmənin əsas meyarı kimi

Ulu Öndəri sevindirən, ona ruh verən, ədəbiyyatın ictimai həyatımızda oynadığı rola dair nikbin qənaətlərə gəlməyə səbəb olan amillərdən biri də bu idi ki, milli ictimai düşüncə istiqamətində XX əsrin əvvəllərində formalaşan ənənə sovet dövründə də, tam fərqli ictimai-siyasi sistemdə belə yaşamaq iqtidarını əlindən verməmişdi. Heydər Əliyev deyirdi: "Əsrin əvvəlində - 1910-cu, 1920-1930-cu illərdə bizim böyük şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərləri ancaq millilik, vətənpərvərlik, millətçilik hissləri ilə yazılmışdır.

Ancaq sonrakı dövrü mən ona görə xüsusi vurğulayıram ki, 1937-1938-ci illərdə bizim ədəbiyyatımıza böyük zərbə vuruldu. Hüseyn Cavid, Mikayıl Müşfiq, Əhməd Cavad, Çəmənəmənli və başqaları. Anar dedi ki, 27 şair və yazıçı 1937-1938-ci illərin qurbanları oldu. Ancaq mən ondan sonrakı ədəbiyyatı inkişaf etdirən yazıçılarımızı, şairlərimizi deyirəm. Onların əsərlərində milli hissiyyətlər həmişə olubdur" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.217).

Ümummillə Liderin geniş dünyagörüşü, milli ədəbi prosesin təkamül yoluna dərin bələdliyi onun milli ədəbiyyatın inkişaf yolunu tarixilik prinsipi əsasında qiymətləndirməsini şərtləndirirdi. Məhz tarixilik prinsipi ilə ədəbi prosesin hərəkətinə yanaşmaları ona sovet dövründəki ədəbiyyatımıza nihilist baxışları təkzib etməyə və doğru qənaətlərə gəlməyə imkan verirdi. O, ədəbiyyat tariximizdə S.Rüstəmin də, S.Vurğunun da, R.Rzanın, S.Rəhimovun da, Mir Cəlalın və b. yerini, xidmətlərini dəqiq təsəvvür edir, milli ictimai düşüncənin keçən əsrin əvvəllərindəki sağlam ənənələrinin onların yaradıcılığında özünəməxsus şəkildə, təbii ki, tarixi şəraitin imkanları çərçivəsində yaşamasını yüksək dəyərləndirirdi.

Məlumdur ki, bədii irsi müstəqillik dövrünün ictimai düşüncəsində müxalif mövqelərə də yol açan, bədii fikir tariximizdəki mövqeyinə kölgə salmağa can atanların da olduğu sənətkarlarımızdan biri də S.Vurğundur. Heydər Əliyevin S.Vurğun irsinə verdiyi qiymət öz obyektivliyi və elmi dəyəri, milli məzmunu baxımından çağdaş dövrün nihilistlərinə ən tutarlı cavabdır: "Səməd Vurğun öz dövrünün, zamanəsinin mühitində, çərçivəsində yazıb-yaradıb və Azərbaycan xalqı qarşısında əvəzsiz xidmətlər göstərirdi. Azərbaycan ədəbiyyatını, mədəniyyətini, dünya ədəbiyyatını zənginləşdirirdi... Səməd Vurğunun şeiri Azərbaycan dilini zənginləşdirirdi, inkişaf etdirirdi. Bu da Səməd Vurğunun Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi böyük xidmətlərdən biridir.

Səməd Vurğun şeirinin böyüklüyü, eyni zamanda, gözəlliyi ondan ibarət idi ki, onun hər kəlməsi, hər sətiri hər bir azərbaycanlının qəlbinə çatırdı, onun beynini fəth edirdi, onu öz təsiri altına salırdı" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.30-31).

Heydər Əliyevin qiymətləndirmələrinin ən əsas dəyəri konkret tarixi şə-

raitdən çıxış edərək mülahizə yürütməsində, sənətkarın yaşayıb fəaliyyət göstərdiyi dövrü, mühiti, bu dövrü mühtəzər "çərçivələri"ni nəzərə almasında idi. Məhz tarixilik prinsipi ona "sosializmin qəti normativləri" (T.Əlişanoğlu) çərçivəsində - 30-40-cı illərdə yaşayıb-yaradan S.Rüstəm, R.Rza, Mir Cəlal, S.Rəhimov və başqalarının yaradıcılığına obyektiv baxış ifadə etməyə imkan verirdi.

Heydər Əliyev B.Vahabzadəni, X.Rzanı dissident hesab edir və deyirdi: "Yaxşı ki, siz dissident olmusunuz. Əgər dissident olmasaydınız, Azərbaycan xalqında bu milli ruhu, əhvali-ruhiyyəni qaldıra bilməzdiniz. Əgər Bəxtiyar Vahabzadə dissident olmasaydı, Azərbaycan xalqının, gənclərinin şüuruna təsir edə bilməzdi. Əgər Xəlil Rza dissident olmasaydı, onun əsərləri-

nin təsiri güclü olmazdı" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.218-219). Maraqlı burasıdır ki, B.Vahabzadənin, X.Rzanın dissidentliyi haqqında qənaəti Ümummillə Lideri 30-40-cı illərin ədəbiyyatı ilə bağlı bədbin notlara gətirib çıxarmır. Çünki Heydər Əliyev Mir Cəlalın və S.Vurğunun, B.Vahabzadənin və X.Rzanın fərqli tarixi şəraitlərdə fəaliyyət göstərdiyinin fərqi nə varır və məsələlərə məhz bu prizmadan dəyər verirdi. Deməli, ki, Heydər Əliyevin 30-40-cı illər və 50-ci illərin birinci yarısında yazıb yaradan sənətkarların yaradıcılığına münasibəti bu mərhələnin ədəbiyyatına baxış üçün müstəqillik dövrünün ədəbiyyatşünaslığına metodoloji yanaşma prinsiplərinin açarını verir və əslində bu dəyərləndirmələr bütöv bir elmi-nəzəri konsepsiya səcyyəsi daşıyır: "Bəli, biz Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin və bizim başqa görkəmli şəxslərin repressiya qurbanları olması haqqında on illərdir ki, böyük ürək ağrısı ilə danışıyıq. Onlar əlimizdən getdi. Əgər hamısı getsəydi, onda bizim bu ədəbiyyatımızı, elmimizi, mədəniyyətimizi kim yaradacaqdı?"

İndi kim hesab edir ki, o vaxtlar gərək Səməd Vurğunu da həbs edib öldürəydilər, Rəsul Rzanı, Süleyman Rüstəmi də öldürəydilər, onda dəyərdilər ki, bunlar qəhrəman idi və biz oturuş onları da on illərlə ağlayacaqdıq. Yenə də deyirəm, biz Allaha şükür etməliyik ki, belə insanlar ağır dövrdə o xətalardan qurtara bildilər. Əgər 30-cu illərdə o itirdiklərimizlə yanaşı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm və bizim o nəsilədən olan görkəmli başqa şairlərimiz olmasaydı, onlar yazıb yaratmasaydılar, o əsərlərimiz olmasaydı, indi bizim o dövr tariximizin ədəbiyyatı, mənəviyyatı, mədəniyyəti nədən ibarət olardı? Mən bizim ədəbiyyatımı-

zı Səməd Vurğunsuz da, Rəsul Rzasız da, Süleyman Rüstəmsiz də təsəvvür edə bilmirəm" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.308).

Ulu Öndər bizim ədəbiyyatımızı nə üçün S.Vurğunsuz təsəvvür edə bilmirdi? Heydər Əliyevin S.Vurğun şəxsiyyətini və poeziyasını idrakında və dəyərləndirməsində bu sualın son dərəcə aydın və məntiqli cavabını tapırıq. Onun dəyərləndirmələrinin əsas tezləri aşağıdakılardır: "Səməd Vurğunun bütün əsərləri Vətənə məhəbbətlə, Azərbaycana, xalqımızın dilinə, milli ənənələrinə məhəbbətlə doludur. Səməd Vurğunun şəxsiyyətini ifadə edən əsərlərinin əsas mənası və məzmunu bax, budur. ...Səməd Vurğun bütün yaradıcılığı boyu öz xalqını azad görmək istəyibdir... Səməd Vurğun o vaxt bizim hamımız üçün nümunə - xalqına, millətinə, ölkəsinə, vətəninə sədaqətliklə nümunə idi" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.33-35).

Ulu Öndər bizim ədəbiyyatımızı nə üçün S.Rüstəmsiz təsəvvür edə bilmirdi? Məsələni mahiyyət müstəvisinə çıxaranda tam aydın olur ki, o, milli ictimai düşüncənin irəliləyici doğru hərəkəti, milli vətəndaşlıq düşüncəsinin formalaşdırılması baxımından S.Rüstəm şeirindəki tam sağlam nüvəni görür və böyük sənətkarın yaradıcılığına məhz bu prizmadan dəyər verməyin vacibliyini önə çəkirdi: "Süleyman Rüstəmin şeirlərini, başqa əsərlərini oxuyarkən, dinləyərkən insan hər dəfə heyran olur ki, bu insanda nə qədər yüksək şeir sənəti, dil zənginliyi vardır. Bunu hər adam edə bilməz və bu, hər adama məxsus deyildir. Süleyman Rüstəmin əsərlərinin ana xətti vətənpərvərlik, vətənə, millətimizə, xalqımıza sədaqətdir" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.308).

Heydər Əliyevin ədəbiyyat konsepsiyasında ədəbiyyatın tarixə münasibətinə də müstəqillik dövrünün siyasi-elmi düşüncəsi ilə baxış öndədir. Ümummillə Lider milli ictimai düşüncənin inkişafında sənətin tarixi mövzuya müraciətinin perspektivlərini dəqiqliklə şərh edir və bu məsələyə xüsusi diqqət ayırırdı. Bu diqqət, ilk növbədə, siyasi amillərlə şərtlənirdi və Azərbaycan xalqının tarixinə bədxah, inkarçı, təhrifçi mövqedən yanaşanları yerində oturtmaq məqsədi daşıyırdı. Ümummillə Lider deyirdi: "Biz tariximizi, keçmişimizi unutmamalıyıq. Onsuz da bizim tariximizi təhrif edənlər, düşmənlər çox olubdur. Biz içimizdən buna imkan verməməliyik... Biz tariximizi, millətimizi belə adamlardan qorumalıyıq" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.310). Tariximizin, keçmişimizin unudulmaması ilə bağlı, tariximizi bədxahların münasibətindən qorumağın zərurəti haqqında onun qəti mövqə ortaya qoymasının məntiqli nədən ibarət idi? Bu sözlərin fəlsəfəsi nədən ibarət idi? Ölkə başçısı tariximizin, keçmişimizin qorunmasında ədəbiyyatın, ədəbiyyat və sənət adamlarının üzərinə düşən vəzifələrdən danışırdı. Ədəbiyyatımızın tariximizə münasibətinin milli məzmunundan danışırdı və bu istiqamətdə ədəbiyyatın gerçəkləşməsi lazım gələn funksiyalarını dilə gətirirdi. Bu gün heç kəsdə şübhə doğurmur ki, "ədəbiyyatın tarixi xalqa öz etnokulturoloji kökləri üzərində dayanmaqda mənəvi-ideoloji kömək göstərməlidir" (Cəfərov N. Seçil-

miş əsərləri. Beş cild. II cild. Bakı, Elm, 2007, s.13). Fikrimizcə, ədəbiyyat məhz bu funksiyası ilə antimillə rejimlə müqavimət hərəkətinin iştirakçısına çevrilir, xalqın tarixi varlığının, yaşayış ənənələrinin qorunmasında, gələcək nəsillərə ötürülməsində ən mühüm amil olur. Ona görə də "ədəbiyyatda ehtiva olunmuş tarixi ən səmimi, ən humanist tarixdir" (N.Cəfərov) və deməli, ən düzgün, ən etibarlı tarixdir.

Bu nöqteyi-nəzərdən Ulu Öndər xalqımızın tarixinin obyektiv şəkildə öyrənilməsində rol oynaya biləcək əsərlərə xüsusi maraq göstərir, onların müəlliflərinə xüsusi həssaslıqla yanaşırdı. O, hesab edirdi ki, ədəbiyyat öz kütləvililiyi ilə və ictimai şüura təsir imkanları ilə müstəsna əhəmiyyət kəsb edir və tariximizin öyrənilməsində bu kütləvilik mühüm şərtidir. Heydər Əliyev düşünürdü ki, tariximizin vaxtı ilə təhrif olunan və müstəqillik dövrünün tarixşünaslığında düzgün elmi həllini tapan çox mühüm məsələlərinin tarix sənədlərindən ədəbiyyat sənədlərinə keçidi milli varlığımıza haqqında həqiqətlərin xalqımıza daha asan, daha kütləvi və daha aydın şəkildə çatdırılmasına ciddi vəsilə ola bilər. Bu mənada o, ədəbiyyatın gücündən səmərəli şəkildə istifadəni tövsiyə edirdi. Heydər Əliyev üzünü söz-sənət xadimlərinə tutaraq deyirdi: "Tarixçilər, bizim salnaməçilər bunları düzgün yazmağa başlayıblar. Ancaq bilirsiniz, indi hər bir adamın o tarix kitablarını oxumağa nə imkanı var, nə vaxtı. Bir də ki, biri oxuyur, o birisi oxuya bilmir. Bu baxımdan teatr, kino çox təsirli bir vasitədir. Tariximizin bu dövrü keçmişdə təhrif olunubdur" (Heydər Əliyev və mədəniyyət, II cild, s.147).

Vaxtı ilə Ə.Ağaoğlu "Üç mədəniyyət" əsərində yazırdı: "Bu surətdə teatr ümumiyyətlə ictimai amillərin ən əsaslı olan dilin, əxlaqın, ortağ duyğuların gəlişməsinə, yüksəlməyə və birləşməsinə xidmət edərək, fikir və hiss birliyini saxlayır. İctimai və tarixi olayları mövzu seçən teatrlar isə, millət şüurunun doğmasında önəmli bir amil olurlar" (Ağaoğlu Ə. Üç mədəniyyət. Bakı, 2017, s.114). Böyük mütəfəkkirin birinci müstəqillik dövründə dilə gətirdiyi bu sözlər teatrın ictimai həyatda oynadığı rolu düzgün işıqlandırmaqla bərabər, Ümummillə Liderin ikinci müstəqillik dövründə teatra olan marağının, teatrla bağlı mülahizələrinin sosial məzmununa işıq salır.

(Davamı var)

Təyyar SALAMOĞLU,
ADPU-nun professoru